HIGH INTENSITY LANGUAGE TRAINING

(HILT)

NAVAJO LANGUAGE

Prepared for

Chinle Teachers Workshop

February 6 - Chinle, Arizona

By

Lorene B. Legah

Reproduced for:

CULTURAL AWARENESS BILINGUAL ASSISTANCE CENTER
The University of New Mexico
Window Rock Satellite
P.O. Box 1450
Window Rock, Arizona 86515
(602) 871-5493

Yá'át'ééh Kwá'ásiní

Díí naaltsoos hadilyaaígíí éí bá'ólta' chiyooł'įįdo biniyé. Shá'ólta' - dąą binahjį haashįį niłtsogo bik'i'diitánígíí át'é.

Diné dóó bilagáána bizaad wólta' dóó bee ak'e'elchí aheełt'éego bee na'anishgo yá'át'ééh. K'ad éí nihá ashja'ósinídąą' haleego baanitsídaokees.

Ahéhee'

Lorene B. Laych

Table of Content

Navajo Alphabet . . . . . Page 1

Zaan'aan (vowels) . . . . . Page 2.

Zatł'ah (consonants) . . . . . Page 3

Initial and Final Consonants . . . . . Page 4

Substitution of Sounds . . . . . Page 5

Navajo Phonetic Chart . . . . . Page 6

Navajo Language Lessons . . . . . Page 7 - 12

Navajo Stories . . . . . Page 13 - 22

Key to the Lessons . . . . . Page 23 - 28

NAVAJO ALPHABET

The symbol used in Navajo language are the following:

A ---------- abaní
B ---------- béésh
*C ----------
ch ---------- chaa'
ch'---------- ch'il
D ---------- dízdiin
DL ---------- dlǫǫ'
DZ ---------- dzaanéézz
E ---------- éétsoh
*F ----------
G ---------- gad
GH ---------- Ghąąji'
H ---------- hooghan
HW ---------- H wééldi
I ---------- iikááh
J ---------- jádí
K ---------- kélchí
K' ---------- K'aa'
KW ---------- kwe'é
L ---------- lajísh
Ł ---------- łóó'
M ---------- magí
N ---------- naaldlooshii

O ---------- ólta'
*P ----------
*Q ----------
*R ----------
S ---------- séí
SH ---------- shimá
T ---------- tooh
T' ---------- t'iis
Tł ---------- tłah
Tł'---------- tł'iish
TS ---------- tsah
TS'---------- ts'ah
*U ----------
*V ----------
W ---------- waa'
X ---------- łichxíí'
Y ---------- yas
Z ---------- zas
ZH ---------- zhǫ'

*Only seven symbols marked (*) are not used.

NAVAJO VOWELS

Zaa'áán (vowels)

There are four vowels in the Navajo Language. According to the duration of the vowel, there are short and long vowels.

EXAMPLE: short vowel - ił, leh, gah, kohgo

long vowel - T'iis, łeezh, saad jooł

Long and short vowels are glottalized, high-toned, or nasalized in some words.

EXAMPLE: short, long vowels glottalized -
diltłi', ge', ła', eedlo'
bii', azee', ajaa', oo'oł

short, long vowels high-toned -
shí, ké, ba, tó
díí, béésh, bááh, dóó

short, long vowels nasalized
kįh, anook'ęs nazbąs, disxǫs
bįįh, sęęs, bąąh, deesdǫǫh

Sometimes a combination or all of the above discritical marks occur with short or long vowels.

EXAMPLE: dįį' , aadęę', dąądąą', dlǫǫ'

Double or triple vowels maybe rising in tone or falling in tone.

EXAMPLE: Rising tone - shínaaí, awáalyaaí
Falling tone - tł'óodi, wolyéii

Falling tone is more frequent in the Navajo Language than the rising tone.

The Dipthongs and vowel clusters.

The following words have a combination of two different vowels.

EXAMPLE: haí, séí, baozbą́, deesdǫ́
k'íoshtíí, doodaii', át'éii, át'éii
Tséhootsooí, k'iiłtsoii

NAVAJO CONSONANTS

Zatł'ah (consonants)

The following words contain consonants that do not occur in the English language.

ch'	ch'ah	ch'il	ch'osh	ch'ééh
dl	dláád	k'íneedlíshii	dlǫǫ'	dleesh
dz	dząądi	dzígai	ídzo	dzéédh
gha	aghaa'	bighąąd	ghąą'ask'idn	
hw	hwááh	hwee'ádin	hwíídeelto'	
k'	k'aa'	k'é	k'įį'	k'os
kw	kwá'ásiní	kwe'é	kwii	
ł	łahda	yaateeł	łizhin	tł'óół
t'	t'ah	t'eesh	t'iis	naat'ood
tł	tłah	ditłéé'	ditłid	nítłlóó'
tł'	nástł'ah	tł'éego	tł'ízí	tł'oh
ts	tsásk'eh	tsénił	atsid	tsosts'id
ts'	ts'áni	niłts'ééh	ts'í'ii	ts'ǫ'asánii
zh	ní'ázh	shizhé'e	oolzhiizh	na'nízhoozh

The consonant x (h) is used in two ways. First it is used to distinguish the sound of h next to an s sound.

EXAMPLE: yiyiishi' yiyiisxí
yi · yii · shį yi · yiis · xį

Secondly, it is used to emphasize a word.

EXAMPLE: łitso, łitsxo, disxos, be'etsxis

INITIAL AND FINAL CONSONANTS

The following chart will give you an idea which consonants appear as initial consonants and which ones appear as final within a one word syllable and in a syllable.

	Initial	Final		Initial	Final
b	bááh	-	ts	tsé	-
c	-	-	ts'	ts'aa'	-
ch	chidí	-	v	-	-
ch'	ch'ał	-	w	waa'	-
d	díí'	áśdįįd	x (h)	yiyiisxí	-
dz	dzéél	-	z	zéédéełdoii	-
f	-	-	zh	zho'	ha'nízhoozh
g	gáagii	neesdog	(')	*'a'áán	'adee'
gh	ghąąji'	-			
h	hał	gah			
j	jish	-			
k	ké	-			
k'	k'ad	-			
kw	kwii	-			
l	lájish	naaghal			
ł	łóó'	tł'óół			
m	mósí	-			
n	naanish	ak'áán			
p	-	-			
r	-	-			
s	sǫ'	sęęs			
sh	shádí	shash			
t	tin	-			
t'	t'iis	-			
tł	tłah	-			
tł'	tł'oh	-			

*Glottal mark is considered a consonant.

SUBSTITUTION OF SOUNDS FOR BILINGUAL STUDENTS

Bilingual students often substitute Navajo sounds for English sounds. Where these substitution occur are with sounds that may not exist in the Navajo sound system or where there maybe an approximate sound, which by no means are produced exactly the same.

Navajo glottal stop substituted for the following English final consonant sounds.

b	Bob	-	Bo'
d	red	-	re'
g	dog	-	do'
	big	-	bi'
k	book	-	boo'
	sink	-	sin'
p	pop	-	po'
	soap	-	soa'
t	bat	-	ba'
	oatmeal	-	o'miil
	Saturday	-	Sarahday

Other final consonant substitution

ing	-	morning	mornie
ll	-	ball	baal
		bell	beel
m	-	jam	jan
		Sam	San

Initial consonants substitution

Cl	-	class	tłass
		clean	tłean
gl	-	glass	dlass
		glow	dlow
j	-	just	dzus
r	-	hamburger	hambuger
		Rose	Looz
		rat	wa'

Points of Articulation / Manner of Articulation	Bilabial	Apico - Alveolar				Lamino-oveolar	Dorso-velar		Laryngeal
		Median			Lateral		Unrounded	Rounded	
		Abrupt Release		Delayed Release					
Stops:									
Unaspirated	b	d		dz	dl	j	g		
Aspirated	(p)	t		ts	tl	ch	k	kw	
Glottalized		t'		ts'	tl'	ch'	k'		'
Nasal	m		n						
Continuants:									
Voiced			z		l	zh	gh		
Voiceless			s		ɬ	sh	x,h	hw	h
Glides	w					y			

SOURCE: An Introduction To The Sound System of Navajo, Part I: Articulatory Phonetics and Navajo Linguistics, Part II, MIT By Ken Hale.

Navajo Language Do---- one page a day:

Say the word. Listen for long or short vowel. Put in the vowel(s).

1.	ch____h____łh____ł	darkness
2.	k____nt____hd:____	in town
3.	d____d____ld____n	its popping
4.	n____lg____d	it bucks (horse)
5.	d____ch____	they are crying
6.	s____d____z____n	a prayer
7.	h____d____w____l	rough (road)
8.	n____t____l	wide
9.	b____k____h	arroyo, Canyon
10.	ł____j____n	coal
11.	n____h____ł____n	raining
12.	h____'n____lch____d	carding wool
13.	n____shł____'	to steer (I)
14.	____'____'____h	west
15.	d____łh____ł	dark

NAVAJO LANGUAGE

Say the word. Listen for short or long vowel. Put in the vowel (s) and the markings.

1.	y _____ d _____ ln _____ h	they remember
2.	n _____ zn _____	ten
3.	_____ l _____ h	he's making it
4.	b _____ n _____ ł	saw the performance
5.	h _____ shk _____	angry
6.	y _____ t _____ ł	sheep skin
7.	t _____ n _____ g _____ s	wash it
8.	_____ sh _____ k _____	boys
9.	h _____ d _____ zb _____ n	full to the rim
10.	d _____ d _____ shn _____ sh	they started to work
11.	b _____ d _____ n _____	in turn for (exchange
12.	n _____ ts' _____ l _____ d	rainbow
13.	tł' _____ h _____ n _____ ' _____	moon
14.	hw _____ d _____ lt _____'	slippery
15.	sh _____ n _____ d _____ n	sunlight

NAVAJO LANGUAGE

Say the word. Listen for the high-tone. Put in the high-tone mark(s).

1. bilood
2. taanigis
3. yikaa'
4. ee'
5. naayizi
6. iiya
7. shimasani
8. iizhaash
9. tazkaa'
10. akaaz
11. naasha
12. ashlaa
13. haala
14. hajisiid
15. dayolta'
16. bikaa'goo
17. naas kaa'
18. ajaad
19. anaa'
20. naana
21. hojiitaal
22. bizool
23. ashiike
24. nidaa'
25. dineeh
26. bido'
27. iina
28. asaa'
29. halba
30. alyaa

Navajo Language

Say the word. Listen for the nasal tone. Put in the nasal mark(s).

1. alkaad
2. sees
3. noodóoz.
4. oołkóół
5. shaah
6. hádáa'
7. náá'ta'
8. niizii'
9. yiishchiih
10. ládáa'
11. a'haa'
12. 'a'áa
13. asga'
14. haz'á
15. 'áágóó
16. tá baah
17. yiijii'
18. jiibii'
19. daadáá
20. yiskáago
21. naazta'
22. daahsá
23. ahaah
24. lá'aa'
25. naadáa'
26. naaz'á
27. dita'
28. sití
29. di'hii'
30. adáádáa'

NAVAJO LANGUAGE

Put in the markings.

1.	bahoochiid	hahashkaah
2.	hahakaah	beedaaʼniih
3.	beehozin	hahasaaʼ
4.	bidiiniid	boholniih
5.	hajisiid	dabiinaaʼ
6.	hadeezbin	binaanish
7.	bitashjah	dadeeshnish
8.	daneezna	dashdiiʼa
9.	beegashii	dinilchiiʼ
10.	beehooziid	didooljeeʼ
11.	beenilniih	dayoʼtaʼ
12.	daniyol	bidaahgi
13.	dadildon	bideena
14.	bohoohyaʼ	bohooʼaah
15.	biniinaa	bikaaʼgoo

Write appropriate Navajo word for each of the following words. Include all the markings.

1. charcoal	_____	clay	_____
2. flowers	_____	soil, dirt	_____
3. cloud	_____	yellow	_____
4. snake	_____	right here	_____
5. sage brush	_____	coffee	_____
6. needle	_____	smoke	_____
7. wool	_____	its wet	_____
8. donkey	_____	eagle	_____
9. mold, lichen	_____	cottonwood tree	_____
10. spotted	_____	insect	_____
11. Ft. Sumner	_____	an arrow	_____
12. How many?	_____	hay	_____
13. utmost, best	_____	a basket	_____
14. socks	_____	a rock	_____
15. its home	_____	a mountain	_____

KÉSHJÉÉ' BAAHANE'
by Martha A. Austin

Késhjéé' t'óó ahayóí hane' bidadiit'i'. Ałk'idą́ą́' na'at'i'í (naaldlooshii) dóó hót'ááh nidaat'a'ii (naat'agii) ałhíikaigo ké nideishjéé' jiní. Níléí Tsétchííyi' hoolyéegi tł'éé'go yaanaaskai jiní.

Doo t'áadoo biniiyéhégóó baana'asdee'da; diné dííjį́įdi ła' yéego bitah doo hats'íídgóó yee náádidoodáát. Nááná náásgóó bee są́ ooghą́ą́ł dooleeł biniiyé jiní. T'áá ha'át'ííshį́į́ danéeséétshį́į́ są́ booghą́ą́ł dooleeł jiní. Dóó áadi diné bits'íís yeę́ háádidoo'nííł jiní.

Díí késhjéé' éí hózhǫ́ǫjí baahane', anaa'jídó' baahane', wóláchííjí hatáálk'ehgo dó' baahane'.

Díí ts'ídá átséedi éí naaldlooshii dóó naat'agii ké nideishjée'go éí jį́ dóó tł'éé' yee ałk'ihiikai jiní. Naaldlooshii éí jį́ t'éiya dooleeł daaní jiní. Nááná naat'agii éí tł'éé'jí t'éiyá dooleeł daaní. Áko kwe'é naaldlooshii dóó naat'agii atah ké nideishjé'ęę ałts'ą́ą́'góó baahane' dadeezt'i'. Naaldlooshii éí shash lá,

na'azísí lá, ni'hachíd lá dóó náshdóí ádaat'éii jiní. Naat'agii éí né'éshjaa' lá, naatsédlózii lá dóó dólii ádaat'éii jiní. Nidi naatsédlózii éí jį́ naaldeehii bitahjí jiní dóó shash éí tł'éé' naaldeehii bitahjí nilį́ jiní.

Ma'ii éí t'áá háájída nádleeh jiní. T'óó ałnánálwo' jiní. T'áá háájíshį́į́ ił́ninádei'ááhjí análwo'. Bina'adlo'goshį́į́. T'áá áádę́ę́' ina'adlo hólǫ́ jiní.

Tł'éé'jí baaho'niináago né'éshjaa' jooł (tólásht'óshí) t'áadoo ké ła' yiih yiyíí'ą́ąda jiní. Bílák'eeh jooł si'ą́ągo ch'ééh hadazhnitá jiní. Áko nít'ę́ę́' na'azísí éí ké naaznilę́ę łeeyi'di baazhníʔeed jiní. Áko hoł bééhoozingo, doo ké ła' bii' si'ą́ąda. Áko ii'ą'ii ashkii ałhosh nít'ę́ę́' ch'énálzidgo átsé tł'óó'gǫ́ǫ́ naayáago áádóó tséghádi'nídínii yee yiyiiłtsą́ jiní. Yah anáádzáago, "Né'éshjaa' bílák'eeh si'ą́," ní jiní. Ákogo índa ła' áajį' dashdiilwod dóó ké bitaa' jisxaal. Áadi índa né'éshjaa' bíla' bił dzidoolghaalgo tólásht'óshí haalts'idgo bíláyázhí ła' k'é'éltǫ' jiní. Éí biniinaa bílázhoozh t'áá dį́'íyee' jiní dííshjį́į́di.

Nááná ła' baanáádahane'go éí t'óó naa'adajiish xaazh jiní. Ajiłghą́ą'go t'áá ákót'éego hóda'dil'a'. Éí kót'éego t'óó chídaast'ą́ągo díkwíísh[[naaldloosh dóó naat'agii baadahane'. ·Ła' kéehooshch'į'go kéénídadzidees'eezgo ajiiswodgo haadahane'.

K'ad éí kwe'é t'áá áłts'íísígo íyisíí baahodeeshnih, éí Łé'étsoh asdzáánsání jíl[[igo atah hódéél'a'. Ła' ádaaníigo éí asdzáán hałganii bídéél'a' daaní. Nidi díí éí Łé'étsoh asdzáánsání íyisíí baahane'.

Díí sin éí kót'éego baanáháne'. "Łé'étsoh asdzáánsání háázhdíljah" ní. Háázhdíljah nínígíí éí níléí tólásht'óshí ké yiih néít'áago áku chéé́h bíká ninádа'jiłhał. Áko nidi áájí tólásht'óshí ké biihdaji'áago éí ayóogo bił béehózingo tólásht'óshí hanéí'ááh jiní. Ákót'éegoshí[[biniinaa sinígíí t'óó asdzáánsání doo tólásht'óshí héidoo'áałda laanaa dajinízingo éí háágóóshí[[ádajiní, "Tóóji'áago, hááhásht'áago, tóó yish'áago ké doo jiniihda." Áko kwe'é sin éí ání tólásht'óshí ké biih ji'áago áádóó shí éí hats'ą́ą́' hanásht'ááh. Áadi índa shí ké

ła' biih náánásht'áago éí ké bii' si'ánígíí doo dajiniihda, doo hoł béédahózinda ní. Łé'élsoh asdzáánsání kót'éego hódíl'aǧo ké bitaa' jiłhaałgo áádóóshĮĮ baanitsíjíkeesgo háláshgaan jits'qqs łeh. Nitsíjíkeesgo háláshgaan jits'qqsgo tólásht'óshí háájí'ááh jiní. Kót'éego éí asdzáánsání ayóogo bił béédahózingo t'áadoo hodina'í tólásht'óshí ké yii' hanéí'ááh jiní. Áadi índa tólásht'óshí ké yiih néít'áago éí ayóogo nidadziisíih jiní. T'áá kót'éhégo díí asdzáánsání késhjée'gi baahane'.

Source:

Winter Shoe Game Songs, Pgs. 22, 23, 24, & 25

DBA Workshop 1973

Published by St. Michael's Press

T'áá daats'í ha'át'éegida shíhólníih dooleeł
nisin łeh náasdi...
Aoo'éé, biniiyé íníłta'go łą́ą.
T'áá daats'í haa''da shimá dóó shizhé'é
dóó bił háíjéé' dóó kojį' shidine'é
bíká ánídeeshwoł daats'í bíneesh'ą́...
Aoo'éé, ałtso biniiyé íníłta'go łą́ą.
T'áá daats'í yá'át'éehgo hinishnáa dooleeł...
Aoo', t'áá ákódoonííł, k'ad nizhónígo
t'áá ákót'éego baa tsídíníkéezgo.
Shizhé'é dóó shimá daats'í yee shaa haniih doo...
Aoo', t'áá níléí bitsą́ądóó níléí bílátahjį'
haaz'éí niliinii bee da'iináanii
nizhónígo bee bikáá' hasíní'na'go łą́ą.
Háadida daats'í t'áá shéćhániih dooleeł...
Aoo', diné bich'į' nidahwii'náanii
wółí bee bíká íníłwodgo łą́ą.
"Háadida daats'í t'áá sáanii deeshłeeł nisin łeh...
Aoo'éé, k'ad éí lá bee haz'ą́ nih,
éí bíká sohodizin.

bernita tsosie

Source:
Tsíłkéí dóó ch'ikéí, Page 19
Published by Rock Point Community School

Zhǫ'* danilínę́ę doo shi't'ínílɬdíin da.

T'áadoo biniiyéhí da nahalingíí t'éiyá bee ałch'į' yádeiilti'.

Ha'át'íida bee ák'i dahwiilta'go

Baa nihił dahózhǫ́ dooleeɬę́ęni' nihee ádaadin.

T'áá hazhó'ó t'óó áhéédahoniilzingo áhéédahoniilzin.

Doo t'áá íiyisíí ałk'is daniidlɬį da.

Áko doo shił hats'íid da.

sadie largo

*zhǫ' - t'áá ałtsoní bee bízhneedlɬ

Source:
Saad Bee Ahaa Nitsáhákeesígíí, Page 4
Published by Rock Point Community School
Chinle, Arizona

Alk'idą́ą́' Diné
Yee Dahinaanii

Baa Hane'

NEESHCH'ÍÍ'

Diné, neeshch'íí' dahaleehgo, ɮą́ągo da'íɮbąąs ɮeh deestsiin dahólǫ́ǫ́góó. Doo t'áá ninátháháh bik'eh neeshch'íí' ńdahadleeh da. Aak'eego, Bini'anit'ą́ą́tsoh biyi', neeshch'íí' bits'iil dadiniilzhah áko t'áá bíni'dii nidahaɮdaas. Áádóó ńdayiilááh doodaii' ts'iilzéí t'áá biɮ ahanidayiizíidgo, dayóK'ą́ą́góó daních'igóó hadayiyeeh tsinaabąąs bee doodaii' hadayiiɮjiid. Áadi dayooɮch'ííh. Ts'iilzéí yąąh dayooɮch'ííh. ɮeets'aa' daniteelígíí yee yáádayiighasgo, neeshch'íí' t'áá bízhání ɮeets'aa' biih nánídééh. Áádóó bee aghá'níldéhé tsits'aa' nahalingo ályaago, aɮts'ą́ą́' dayótą'go neeshch'íí' yiih dayiikaahgo ɮeezh t'áá biɮ, áádóó yee aghá da'niɮdééh.

Alk'idą́ą́' Diné
Yee Dahinaanii
Baa Hane', p. 4, 5.

T'áadoo hodina'í t'óó ahayóí ńdayiilah. Áádóó naalyéhé bá dahooghangóó adayiiyéégh. Dį́į́'ts'áadah sindáo dahidédlo'go baa nidahanih, doodaii t'áá bich'į'go yileeh.

Áádóó ƛa' t'áá bí chodayooƛ'į́. Bitsee'é biyi'jį' deiƛt'ees áádóó hadeiƛtsééd. Biyi'diígíí deik'á áádóó deiniƛmas. Ákót'éego deiyą́. T'óó sit'éego aƛdó' deiyą́. Deiƛts'ilgo biyi'diígíí hadayiinííƛ, éí deiyą́. Áádóó haaltseedgo, naadą́ą́' biƛ aƛtahgo áshį́į́h bik'és'nilgo, aƛdó' deiyą́.

Ákót'éégo neeshch'íí' ch'iyáán nilį́.

Tsiłkéí dóó ch'ikéí,

Ts'ídá t'áá ákwííjį

Baa nitséskees łeh...

Kǫǫ́ ashiiké shą́ą́h hidikáahgo

T'óó bíyó shidááháník'ehgo

T'éiyá shik'i dahaghaał łeh,

Shí éí kodóó doo ts'ídá baa ákonisingóó.

Ła' bits'íís t'óó bee baa dadzólníigo

Shą́ą́h hidikáah łeh.

Náánáłą' éí bidoh dah naazhóodgo

Aadóó bidziil bee bits'íís hadadít'éego

Shą́ą́h hidikáah łeh.

Náánáłą' éí kódaníłtsáazgo

Bidoh nidi ádaadingo

Shą́ą́h hidikáah łeh.

Ts'ídá t'áá ałtso bits'íís ałtah ádaat'éego

Shą́ą́h hidikáah łeh.

Bitsii' éí k'ídaazdon

Díí shitsii'ígi át'éego.

Binii'jį' doo bąąh dachinígóó t'óó danizhónígo

Shą́ą́ hidikáah łeh.

Ła' t'áá ałtso yaa bił dahózhǫǫgo

Yee ach'į' daadloh.

Náánáłą' éí ayóí ahó'ní

Bee ahaa nitsáhákeesii yee nitsídaakees.

Náánáłą' éí ádaa áháyą́

Dóó aa áháyą́ yee nitsídaakees.

Nááná ła' éí ha'át'íida

Ts'ídá baa yíníinii yee nitsídaakeesgo

Shą́ąh hidikáah łeh.

K'adę́ę ła'da yizéé daachidgo

Shą́ąh hidikáah łeh.

Éí náádoodago t'éiyá

K'adę́ęni' ła'da dayiiłtsóód nahalingo

Shą́ąh hidikáah łeh.

Nááná ła' éí

K'adę́ę ła'da bíla' dayiiłtsóodgo

Shą́ąh hidikáah łeh.

Bíla' daalzhóolii

Ła'da bíla' dzoołtsóód t'ááłáhídiígíí danízingo

Shą́ąh hidikáah łeh.

Ákonidi

Doo éí ts'ídá t'áá áníiltso ahiniilt'e da

Éí bąą t'ahdii náhásáah.

maggie bahe

Source:

Tsiłkéí dóó ch'ikéí, Page 11, 12

Published by Rock Point Community School

Navajo Language

Say the word. Listen for long or short vowel. Put in the vowel(s).

1.	ch a h a x̂h ee x̂	darkness
2.	k i nt a hd. i	in town
3.	d a d i ld o n	its popping
4.	n aa lg ee d	it bucks (horse)
5.	d aa ch a	they are crying
6.	s o d i z i n	a prayer
7.	h o d i w o l	rough (road)
8.	n i t ee l	wide
9.	b i k oo h	arroyo, Canyon
10.	x̂ee j i n	coal
11.	n a h a x̂t i n	raining
12.	h a 'n i lch aa d	carding wool
13.	n aa sh x̂ o '	to steer (I)
14.	e ' e ' aa h	west
15.	d i x̂h i x̂	dark

Say the word. Listen for short or long vowel. Put in the vowel (s) and the markings.

1.	y é é d aa ln ı ı h	they remember
2.	n e e zn á á	ten
3.	í ı l é é h	he's making it
4.	b í ı n á á ł	saw the performance
5.	h a shk é	angry
6.	y a a t e e ł	sheep skin
7.	t á á n í g ı s	wash it
8.	a sh ı ı k é	boys
9.	h a d e e zb ı n	full to the rim
10.	d a d e e shn ı sh	they started to work
11.	b ı d ı n á	in turn for (exchange
12.	n á á ts' í ı l ı d	rainbow
13.	tł' é h o n a a ' éí	moon
14.	hw í ı d ée lt o '	slippery
15.	sh á n í d í ı n	sunlight

NAVAJO LANGUAGE

Say the word. Listen for the high tone. Put in the high-tone mark(s).

1. bilóód
2. táánígis
3. yikáá'
4. éé'
5. naayízí
6. ííyá
7. shimásání
8. iiłhéésh
9. tałkáá'
10. akááz
11. naashá
12. áshłaa
13. haalá or háálá
14. hajisííd
15. dayółta'
16. bikáá'góó
17. naas káá'
18. ajáád
19. anáá'
20. nááná
21. hojíítáál
22. bizóól
23. ashiiké
24. nidáá'
25. dinéeh
26. bídó'
27. iiná
28. ásaa'
29. halbá
30. ályaa

Say the word. Listen for the nasal tone. Put in the nasal mark(s).

1. alkaad
2. sees
3. noodooz
4. oorkoo'
5. shaah
6. hadaa'
7. naa'ta'
8. niizii'
9. yiishchiih
10. ladaa'
11. a'haa'
12. 'a'aa
13. asga'
14. haz'a'
15. 'aagoo'
16. ta'baah
17. yiiji'
18. jibi'
19. daadaa'
20. yiska'go
21. naazta'
22. daahsa'
23. ahaah
24. la'aa'
25. naadaa'
26. naaz'a'
27. dita'
28. siti'
29. di'hii'
30. adaadaa'

1.	báhóóchíid	hahashkaah
2.	hahakááh	béédaaʼniih
3.	bééhózin	hahásááʼ
4.	bidííniid	bóhólníih
5.	hajisííd	dabiinaaʼ
6.	hadeezbin	binaanish
7.	bitáshjah	dadèeshnish
8.	daneeznáá	dashdiiyáá
9.	béégashii	dinilchíí¹
10.	bééhóózííd	didooljéé¹
11.	béénílniih	dayóʼta¹
12.	daníyol	bidáahgi
13.	dadildon	bideenáá
14.	bóhoohya¹	bohooʼaah
15.	biniinaa	bikáá¹góó

Write appropriate Navajo word for each of the following words. Include all the markings.

1. charcoal	t'eish	clay	dleesh
2. flowers	ch'il	soil, dirt	tęęzh
3. cloud	K'os	yellow	łitso
4. snake	tł'ish	right here	Kwe'é
5. sage brush	ts'ah	coffee	gohwéęh, ahwéęh
6. needle	tsah	smoke	łid
7. wool	aghaa'	its wet	dittéé'
8. donkey	téli	eagle	atsa
9. mold, lichen	dlaad	cottonwood tree	t'is
10. spotted	łikizh	insect	ch'osh
11. Ft. Sumner	Hweéldi	an arrow	K'aa'
12. How many?	dikwii	hay	tłoh
13. utmost, best	aghaadi	a basket	ts'aa'
14. socks	yistré	a rock	ts'
15. its home	bighan		